

Mondatszerkezeti sajátságok vizsgálata napilapok szövegei alapján

Az utóbbi két évtizedben a sajtónyelvről egyre elmélyültebb vizsgálatok jelentek meg, mégis kevés figyelem jutott a grammatikai tényezőknek és a mondat szerkezeti sajátságoknak. Mindenekelőtt tekintsük át az idevágó főbb publikációkat, hogy számba vehessük eredményeiket. Időrendben haladva az első helyre kívánkozik Békési Imre Szövegszerkezeti alapvizsgálatok című kiváló munkája, amely magyar újsághíranyag elemzésével készült. A bevezető fejezetben röviden foglalkozik a szerző a mondat belső megszerkesztettségével, a beépítettséggel is (Békési 1982). Ugyancsak meghatározó mű Róka Jolán Az újságszövegek szerkezeti és stílustipológiája (Róka 1986).

Az 1970-es, 1980-as évek tudományos eredményeit a Nyelvészet és tömegkommunikáció című kétkötetes munka foglalja össze (Grétsy 1985). A maitól mindenben különböző társadalmi, politikai, sajtóbeli viszonyok közepe a átfogó tanulmányok, szakmai elemzések máig ható érvénnyel és ma is hasznosítható kutatás-módszertani példát adva szólnak kisebb részt a nyomtatott, nagyobb részt az elektronikus hírközlő eszközök nyelvi, stilisztikai és – újabb terminussal – pragmatikai vonatkozásairól, a mondat szerkezetéről azonban nem. Más megközelítéssel él a Nyelvművelő kézikönyv, amelynek 1985-ben megjelent 2. kötete a *stílusrétegek* címszó alatt röviden vázolja a publicisztikai stílus általános jellemzőit: „A különféle stílusrétegek közül talán a sajtónyelv áll legközelebb az élet, a mindennapok nyelvhasználatához. Természetesen következik ez a sajtó széles körű kommunikációs szerepéből, a valósággal az élettal való sokoldalú, eleven kapcsolatából, a sajtóbeli közlemények tárgyi és műfaji változatosságából.” A továbbiakban elsősorban szóhasználati és frazeológiai kérdésekről esik szó (NyKk. II. 625–6; 714)) Bencédy József a Sajtókönyvtár sorozatában megjelent Sajtónyelv című kötetében is a szókészlet és a frazeológia problémakörét, valamint a neologizmusokat tekinti a legfontosabbnak. Kiemeli még az egyes sajtóműfajok nyelvezetének jelentős eltérését: a hír, a tudósítás, a kommentár, a vezércikk, a riport, a tárca szó- és kifejezőkészletében, mondat szerkesztésében, stílári eszközzeiben szembevetendő különbségek vannak, de hogy milyenek, arról részletes útmutatást nem kapunk. (Bencédy 1995)

Egy másik gondolat erejéig térjünk vissza a Nyelvművelő kézikönyvhöz: „A sajtó olyan stílust alkalmaz, amely legjobban megfelel a tömegtájékoztatás és tömegbefolyásolás céljának. A sajtónak az áttételezés nyelvi funkcióját kell ellátnia: eltérő műveltségű olvasókat kell tájékoztatnia, egyszerre kell világosan és mozgósító erővel is közölnie a mondanivalót.” (NyKk. II. 713) Milyen lehet általánosságban az a nyelvezet, amely eltérő – olykor igencsak eltérő – műveltségű olvasókhöz kíván szólni? Hipotézisként az egyszerűsítés, egyszerűsödés fogalmát ragadhatjuk ki. Balázs Géza Médianyelv című munkájában már korunkra is érvényes megállapítást tesz: „Az újságírókkal szemben alapkövetelmény, hogy gyorsolvasásra kell fogalmazniuk. Az embereknek nincs idejük végigolvasni, végigértelmezniük a mondanivalót. A gyorsolvasásra fogalmazás óhatatlanul egyszerűsítésekkel jár, de egyúttal a világosságot is igényli.” (Balázs 2000. 218) Mindkét kíváncsi – az egyszerűség (egyszerűsítés), illetőleg a világosság – mondatszerkezeti szempontból értelmezhető és jól levezethető.

A közelmúltban jelent meg Domokos Lajos tankönyve, a Press – A nyomtatott és az elektronikus újságírás elmélete, gyakorlata, amely a különböző sajtóműfajok nyelvi vonatkozásaira szintén nem tér ki, viszont részletesen foglalkozik a szövegpragmatikával (Domokos 2002). További – kutatás-módszertani szempontból is meghatározó – pragmatikai, stilisztikai elemzések készültek a közelmúltban, melyekkel e helyütt nem tisztünk foglalkozni (Jakusné 2002; Tolcsvai 2001).

Áttekintésünkből látszik, hogy az utóbbi időszak sajtónyelvének mondat-tani sajátosságait nem tárták föl kellőképpen, ezért e tárgyú elemzésünk új eredményekkel kecsegtet. A vizsgálat céljai a következők:

1. Számszerű adatokkal alátámasztani mindazt, amit a sajtónyelv jellemzőiről az eddigi szakirodalmi tételek megállapítottak.
2. Részletesen bemutatni a nyomtatott sajtó hírnyelvi szövegeinek általános mondatszerkezeti sajátosságait.
3. Összehasonlítani a politikai és a bulvárlapok hírnyelvi szövegeinek mondatszerkezeti sajátosságait.

Mai sajtónk rendkívül sokszínű: megférnek egymás mellett a mértékadó orgánumok, az elkötelezett pártkiadványok, az ismeretterjesztő, a tudományos, a kulturális, a szórakoztató és a bulvárlapok, de helyet követelnek a jó szándékú, de a médiatapasztalatokat olykor nélkülöző civil kezdeményezések, a szubkultúrák termékei, és megjelenhetnek a társadalom egy része szerint nyomdafestéket nem érdemlő irományok. Ennek megfelelően nemcsak a bennük feldolgozott tematika változatos, hanem a műfajok rendszere, a hozzá illeszkedő stílus és nyelvezet. Mindezek miatt nem beszélhetünk egységes sajtónyelvről, és az ezt taglaló útmutatások, tankönyvek, elemzések – mint láttuk – nemegyszer megragadnak az általánosság szintjén, vagy pedig a

bennük foglaltak némileg leegyszerűsítik a valóságot. A sajtó nyelvének, stílusának éppen úgy több rétege van, mint ahogy a lapok is megoszlanak az előbbieket szerint. A különbség érzékeltetése végett két laptípussal foglalkozunk: a minden szempontból fajsúlyosabb politikai napilapokkal és a tömegigényt kielégítő bulvárlapokkal.

A vizsgált cikkek kiválasztása nem véletlenszerűen, hanem meghatározott elvek szerint történt: a tényközlő, eseményleíró műfajokra irányult. A politikai napilapok közül a Magyar Nemzet (MN) október 2-ai számából az első két oldal összes írása (tematikailag bel- és külpolitikai híre, tudósítása), valamint a 9. oldal hosszabb, háromhasábos, ugyancsak belpolitikai tudósítása került bele az elemzésbe. A bulvárlapokból is a bel- és a külpolitikai írásokra szorítkozunk, ezek a lap első négy, valamint utolsó oldalán találhatóak, a Blikk (B) 2003. augusztus 2-ai és minőségi bulvár megjelölésű Színes Mai Lap (ML) 2003. augusztus 7-ei számából. A feldolgozott műfajok: hír, rövidhír, riport, tudósítás. Egyáltalán nem szerepelnek sporthírek, sporttudósítások, glosszák, jegyzetek, hirdetések és apróhirdetések. Az utóbbiakat már csak azért is célszerű elkerülnünk ebben az áttekintésben, mert szövegtani és mondattani jellemzőik igen nagy mértékben különböznek az említett jellegzetes publicisztikai műfajokétól. A glossza és a jegyzet szubjektív hangja nagyobb teret enged a nyelvi változatosságnak, az egyéni és az egyedi formáknak. A sporthíreket és -tudósításokat azok szakzsargon jellege, illetőleg könnyedebb, olykor szlenges hangvétele és fogalmazásmódja miatt nem szerepeltetjük, akár a hirdetéseket és az apróhirdetéseket, amelyek sajátos nyelvezete minden egyéb sajtóműfajtól elüt. Összesen 64 cikkel foglalkozunk, közülük 25 a Blikkben, 23 a Színes Mai Lapban, 16 a Magyar Nemzetben jelent meg. A részletes elemzés előtt tekintsük át a főbb statisztikai adatokat, amelyek igen beszédesek: jól rámutatnak a bulvárlapok és a politikai lapok különbözőségének nyelvi megnyilvánulására.

1. Mondatszerkezeti sajátosságok

a) A korpusz adatai

	Bulvárlap	Politikai
A mondatrészletek száma:	375	155
A mondatrészletek száma:	751	381
A szóelőfordulások száma:	4811	3349

b) A részvizsgálatok átlagértékei (kerekítve)**A cikkek átlagértékei**

A cikkek száma:	48	16
Ebből rövidhír (1–3 mondategész):	13	5
A mondategészek átlagos száma cikkenként: (mondategészek/cikkek)	7,8	9,6
A mondategészek átlagos száma cikkenként: (a rövidhírek nélkül)	10,7	14
A mondategységek átlagos száma cikkenként: (tagmondatok/cikkek)	15,6	23,8
A mondategységek átlagos száma cikkenként: (a rövidhírek nélkül)	21,4	34,6
A szóelőfordulások átlagos száma cikkenként: (szóelőfordulások/cikkek)	100	209
A szóelőfordulások átlagos száma cikkenként: (a rövidhírek nélkül)	137	304

A mondatok és mondategységek átlagai

Szerkesztettségi mutató (mondategységek/mondategészek):	2,0	2,45
Telítettségi mutató I. (szóelőfordulások/mondategészek):	12,8	21,6
Telítettségi mutató II. (szóelőfordulások/mondategységek):	6,4	8,79

Az adatok tanúsága szerint számottevő különbség van a bulvár- és a politikai napilapok cikkeinek mondattani sajátosságai között. Az eltérés 20 és 140% között ingadozik, tehát egyértelmű, jelentős és tendenciaszerű. A bulvársajtó írásai sokkal rövidebbek, 20–40%-kal kevesebb mondategészből állnak, mint amit a másik napilaptípusban találunk. Ha az egy cikkre jutó mondategységeket nézzük, tovább nő az eltérés aránya, és a szóelőfordulásokat tekintve pedig elérjük a 100% fölötti különbséget. Tehát nemcsak maguk az írások rövidebbek, hanem az egy mondatra, mondategységre jutó szavak száma is kevesebb. Észrevehető különbség még az is, hogy a bulvárlapokban több a 1–3 mondategészből álló rövidhír, a politikai napilapban viszont 4 mondatos rövidhírek is vannak. A további, részletesebb elemzésben már eltekintünk a rövidhírek adataitól, hogy a valóban összehasonlítható, azonos műfajú és jellegű írások mutatóit ne befolyásolja.

Vizsgálatunkban Deme László mondatszerkezeti sajátosságokat feltáró módszerének főbb elemeit követjük (Deme 1971). Felhasznált munkájában a

közlő próza, a fejtegető próza és a szépirodalom műfajait adatolta, közülük az első áll legközelebb a sajtóbeli műfajokhoz.

a) Szerkesztettségi mutató. A szövegkonstrukciót jól kifejezi a mondat-egységek és a mondategészek hányadosa, a szerkesztettségi mutató. Ez a fontos adat tehát azt jelzi, hogy egy mondategész átlagosan hány tagmondatból áll. A sajtónyelvben a befogadhatóság szempontjából az egyszerű, kevés tagmondatra bomló mondatok tűnnek előnyösebbnek, újabb gondolat újabb mondategészt igényel. A vizsgálat adatai ezt a hipotézist alá is támasztják: a bulvárlapokban viszonylag alacsony értékkel – 2,008 – találkozunk: kevés a többszörösen összetett mondat, és a mondategészek átlagosan két mondat-egységből állnak. Érezhetően különbözik ettől a politikai napilap 2,45-ös átlaga, tehát nagyobb szerepet kapnak a legalább három tagmondatos mondatok. Érdekes mindezt összevetni Deme László adataival: a szerkesztettségi mutató legalacsonyabb értéke nála a közlőprózában 1,88 és 1,99 között ingadozik, más műfajokban viszont 2,4 és 3,5 között változik (i. m. 136–157). Hasonló megállapításokra jutott Mikszáth-szövegek vizsgálatával V. Raisz Rózsa is (V. Raisz 1993. 73). Ezekhez viszonyítva tehát a sajtónyelv valóban a legelső kategóriába tartozik.

b) Telítettségi mutatók. A telítettségi mutatók a mondat-egészek és a mondat-egységek szóelőfordulásainak átlagát jelzik. A szerkesztettségi mutatóhoz képest jelentősebb különbség adódik a bulvárlapok és a politikai napilapok között, természetesen az előbbieket értékei alacsonyabbak: egy-egy mondat-egész átlagosan 12,8, illetőleg 23,8, egy-egy mondat-egység pedig 6,4, illetve 8,79 szóból áll. Deme vizsgálatában a következőket találjuk: a mondat-egészek telítettségi mutatója 15,67, a mondat-egységeké 8,32 (i. m. 273; 276). Adataink sorában különösen magasnak tarthatjuk a 23,8-es értéket, és ennek okairól alább részletesen szólnunk.

Elemzett szövegeink is alátámasztják Deme Lászlónak azon megállapítását, hogy minél hosszabb a mondat-egész, annál rövidebbek a benne foglalt mondat-egységek, és annál kevesebb szóelőfordulást tartalmaznak. Vizsgálata szerint a mondat-hosszúság növekedése kedvez az ultrarövid (négy szónál rövidebb) mondat-egységek megjelenésének (i. m. 280). A cikkekben az az oka ennek, hogy a többszörösen összetett mondatokban gyakran szerepelnek rövid abszolút főmondatok utalószóval vagy anélkül, alannyal és állítmánnyal, (*X. bejelentette, hogy...; Y. azt nyilatkozta, hogy...; Z. kiállt amellett, hogy...*), módosító mondatrészletet tartalmazó mondatok (*Úgy tűnik...; Valószínű, hogy...; Feltételezhető, hogy...*).

c) Bonyolultsági mutató. A bonyolultsági mutató a mondat-egészekben belül a mondat-egységek kapcsolásainak számát, illetőleg annak átlagát jelzi. Az egyszerű mondatban – mivel egyetlen mondat-egységből áll – nincs kapcsolás, mutatója: 0. A két tagmondatos mondatban egy, a három tagmonda-

tosban kettő a kapcsolások száma, és így tovább. Általános képletnek tekinthetjük, hogy a kapcsolások száma eggyel kevesebb, mint az adott mondatban lévő mondategységek száma. A szöveg mondategéseit kifejező értékek átlaga adja a bonyolultsági mutatót. (Deme 1971. 163) Ezt az adatot kétféleképpen számíthatjuk ki: vagy úgy, hogy figyelembe vesszük az egy tagmondatos (nullás értékű) mondategéseket, vagy pedig úgy, hogy kihagyjuk őket. A korpusz egészére vonatkozó bonyolultsági mutató számához tudnunk kell, hogy mennyi az 1, 2, 3, ...n mondategységből álló mondategések száma. A két laptípus adatainak összevetése végett tájékoztatásul közöljük a százalékos arányokat is:

	Bulvárlap	Politikai lap
	A mondatok száma – %-a *	A mondatok száma – %-a **
1 mondategység	121 – 32%	28 – 19%
2 mondategység	182 – 48%	60 – 38%
3 mondategység	49 – 13%	45 – 29%
4 mondategység	16 – 4,6%	15 – 9,6%
5 mondategység	6 – 2%	5 – 3%
6 mondategység	1 – 0,4%	1 – 0,7%
7 mondategység		1 – 0,7%

* Százalékos arány a bulvárlapok teljes korpuszán belül.

** Százalékos arány a politikai lap teljes korpuszán belül.

Ezeknek az adatoknak az ismeretében meghatározhatjuk a bonyolultsági mutatót, ami a kapcsolások számának és a mondategések számának hányadosa. Az első esetben figyelembe vesszük az egy mondategységből álló mondategéseket:

Bulvárlap

$$(121 \cdot 0 + 182 \cdot 1 + 49 \cdot 2 + 16 \cdot 3 + 6 \cdot 4 + 1 \cdot 5) : (121 + 182 + 49 + 16 + 6 + 1) = 357 : 375 = 0,952$$

Politikai lap

$$(28 \cdot 0 + 60 \cdot 1 + 45 \cdot 2 + 15 \cdot 3 + 5 \cdot 4 + 1 \cdot 5 + 1 \cdot 6) : (28 + 60 + 45 + 15 + 5 + 1 + 1) = 226 : 155 = 1,458$$

A második esetben figyelmen kívül hagyjuk az egy tagmondatos mondatokat. Ekkor a bulvárlapok bonyolultsági mutatója 1,405; a politikai lapé 1,779.

A kétféleképpen elvégzett számítás után jellemző adatnak tekinthetjük a kétféleképpen kifejezett különbségét, ami a bulvárlapok esetében 147% (közel másfélszeres különbség), a politikai lap esetében viszont sokkal kisebb, 122%.

A bonyolultsági mutató mindegyik értéke jelzi, hogy a két napilaptípus mondatszerkezeti sajátosságai határozottan eltérnek egymástól. A kontrollszövegekkel összevetve azt tapasztaljuk, hogy az egy tagmondatos mondatrészeket is magában foglaló érték nagyjából hasonló, mint amit Deme László a közlőprózáról megállapított, de lényegesen eltér az egyéb szövegtípusok mutatóitól (Deme 1971. 174). Ugyancsak jelentős a különbség, ha sajtóbeli szövegeink értékeit V. Raisz Rózsa szépprózai adataival vetjük össze (V. Raisz 1993. 76).

Tekintsünk a számok mögé is! Az iménti táblázatban láttuk, hogy a korpuszban mindössze egyetlen példa akadt 7 mondategységből álló mondatra. A mondatot elolvassuk meggyőződhetünk annak bonyolult szerkezetéről: nehezen áttekinthető, a második fele kissé zavaros (*ha ... hacsak ... ha*) – olyan, mint amilyen a témája. (Egy mondaton belül idézőjeles, zárójeles mondategység, illetőleg gondolatjeles kapcsolat.)

Fokozza a törvény használhatatlanságát, hogy konkrét információk megfogalmazása nélkül legfeljebb annyit mondhat a tanár: „baj van a gyerekekkel”, de ha a szülő tovább érdeklődik, a tanárnak hallgatnia kell – hacsak nem szerzi be a tanuló írásbeli felhatalmazását (ha az már megtanult írni).

Hasonlóan szövevényes a második leghosszabb, 6 mondategységből álló mondat: *Csorbul a bizalmi viszony másik része is: amit a pedagógus eddig meg tudott oldani a diákkal és a szülővel folytatott párbeszéd során, abba most – amennyiben érinti a titoktartási kötelezettség – be kell vonnia a gyermekjóléti szolgálatot akkor is, amikor erre nem biztos, hogy szükség lenne.*

A bulvársajtó rövidebb mondatai között is előfordul olyan, amelynek szerkezeti lazaságai az élőbeszédre emlékeztetnek: *Farmerszoknyát is talált az ajándékok között, amely annyira mini, hogy többen azzal cukkolják Anitát, hogy akkora, mint egy sál.* (A második mondat egység nem kijelölő jelzői, hanem mellérendelő értékű – „és az annyira mini” –, ezért helyesebb lenne az *ami* kötőszó.)

d) Eigensúlytörvény. Deme László szerint a többszörösen összetett mondatok két terjedelmesebb pillére az első és az utolsó tagmondat, a közbűlsők rövidebbek. A napilapok cikkeiben – legalábbis ilyen nagyságú korpuszon – nem mutatható ki ez a szabályosság, éppen ellenkezőleg: meglehetősen nagy a változékonyság a többszörösen összetett mondatok tagmondatai tekintetében. Ez inkább a megfogalmazás esetlegességét, hevenyészett voltát

jelzi, az átgondoltabb megkomponált, megszerkesztett műfajokkal szemben, mint amilyeneket Deme vizsgált.

2. A mondattani sajátosságok különbségének okai

A bulvárlapok és a politikai napilapok mondattani sajátosságainak jól adathozható és tendenciaszerű különbségét az alábbiakkal magyarázhatjuk.

a) A politikai napilapok híryanagában, különösen a protokollhírekben elengedhetetlenül szükséges, hogy a bonyolult fogalmakat is pontosan, egyértelműen és szabatosan nevezzék meg: *az állampolgári jogok biztosa – a polgári titkosszolgálatokat felügyelő miniszter*. Az ilyen – definíciónak is beillő – többszavas megnevezések helyett a bulvárlapok az egyszerűbb, rövidebb, köznyelvi, ám nem hivatalos megjelölést használják: *ombudsman – titokminiszter*.

b) A politikai napilapokban gyakoribbak egy mondatrendszeren belül a hosszabb mellérendelő szerkezetek, felsorolások nevekkel, beosztásokkal: *Az adatvédelmi biztos, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének és az oktatási jogok biztosának álláspontra az, hogy ... – Kökény Mihály egészségügyi miniszter és Polt Péter legfőbb ügyész tárgyalást folytatott a hálapénzzel kapcsolatban*.

A mellérendelés előfordulhat egy tagmondaton belül több szinten, több szerkezettag között. Példánkban a halmozott névszók közös névutója mindkét esetben a szerkezet végén áll: *A törvény a tanuló védelméről és jogainak kiteljesítéséről a szülő és a pedagógus közötti bizalmi légkör megteremtéséről és hármójuk együttműködéséről helyett a szülő előtti titkolódzással akarja megvalósítani*. (A mondat mellérendelő szerkezetei: 1. halmozott tárgyak, 2. halmozott névutómellékneves jelzők, 3. halmozott helyettesítő v. állapotthatározós szerkezettagok.)

c) A bel- és a külföldi események leírásakor a politikai napilapok nem kerülhetik el a nemegyszer hosszú, többszavas tulajdonnevek – államnevek, hivatalok, intézmények, vállalatok stb. – pontos feltüntetését: Például: *A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) meghosszabbította a K & H Equities Rt. tevékenységének korlátozására vonatkozó határozatát*. (Ugyancsak megfigyelhetjük a hivatalos hangú fogalmazás velejáróját, a terjedősséget, melyből nyelvváltozatbeli és stílusbeli különbség adódik.) – *Nem javasolja a Balaton vízpótlását a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem vízi közmű és környezetmérnöki tanszéke* (11 szavas alanyi rész).

d) A politikai napilapok átgondoltabb, szerkesztettebb fogalmazását jelzi az is, hogy nemcsak felsorolásszerű kapcsolatos mellérendelések fordulnak elő bennük, hanem szorosabb logikai viszonyt (ellentétet, következtetést,

magyarázatot) kifejező bonyolultabb szerkezetek is: (MN7) *Ez utóbbi az, ami a köznyelvben mentést, tehát például balesetek helyszínére történő kivonulást, a sérültek ellátását, és azok kórházba szállítását jelenti.* (A mellékmondatban a halmozott tárgyak közül az elsőhöz következtető tömbként kapcsolódik a 2., 3., 4. szerkezetes együttese: $T_1 \rightarrow (T_2 - T_3 - T_4)$. – (MN14) *Ugyanannyiszor szerepelt 2002-ben a kormányváltást megelőzően a Reggeli, Déli és Esti krónika adásaiban az akkori ellenzék, azaz az MSZP és az SZDSZ, mint az akkor kormányzó koalíció.* (A főmondatban az alanynak értelmezőszerű magyarázó utótagja van: $A_1 \leftarrow (A_2 - A_3)$)

3. Kötőszóhasználat az összetett mondatokban

Bizonyos fokig nyelvhelyességi (másrészt viszont fogalmazási) kérdés az összetett mondatok kötőszóhasználatára. Ennek kapcsán két jelenségről kell részletesen szólni: a vonatkozó mellékmondatok gyakori előfordulásáról és a kötőszóelhagyásról, ezen belül főleg a *hogy* törléséről. Mindkét mondat szerkesztési sajátosság nagyon jellemző a vizsgált anyag egészére, és nem csupán egyes szerzőkhöz köthető, hanem jól láthatóan általános jegy, szövegtopológiai sajátosság.

a) A *hogy* kötőszó elhagyása. A Nyelvművelő kézikönyv szerint a *hogy* kötőszó elhagyható sok alanyi és tárgyi mellékmondatból, főképpen ha bennük kérdő névmás vagy névmási határozószó is van (*a levélből nem tűnt ki, [hogy] mikor szállítsuk az árut*), és ugyancsak elhagyható a függő idézetekből (*Apád is mondta, [hogy] milyen hanyag vagy*). (NyKk. I. 878) Sem itt, sem pedig a későbbi NyKsz.-ban nem utalnak a szerzők arra, hogy a kötőszóelhagyás olykor zavaró vagy hibás is lehet, és arra sem, hogy sajtónyelvi jelenség lenne.

A *hogy* kötőszó elhagyásával bővebben foglalkozik a Magyar leíró nyelvtan (Mondattan I.). Itt is első helyen szerepel az ún. beágyazott kérdés (*Azt kérdezte, követik-e/kik követik?*) és a beágyazott felkiáltás esete (*Aggaszt, milyen ostoba filmet játszanak a tévében.*), amelyek végső soron alanyi és tárgyi mellékmondatok. A kérdés bonyolult voltát mutatja, hogy tíznél több további esetet különítenek el a szerzők: pl. beágyazott kijelentő mondat utalószóval, ragos utalószóval, *úgy* utalószóval, *az* utalószóval, valamint kötőszóelhagyás nem igei régens esetén, utalószó nélküli mellékmondatokban, felszólító módú mellékmondatokban, kötőmódú mellékmondatokban, mondatátszövődés esetén stb. (Kálmán 2001. 176–9).

Bővebben érdemes foglalkozni a függő (beágyazott) kijelentő mondatok szerepével. A sajtóbeli példák jelentős részében a kötőszó elmaradásakor a tagmondathatáron szokásos vessző helyébe – igen kifejezően – kettőspont

kerül. Így olyan átmeneti mondat szerkezet jön létre, amely a szó szerinti és a függő idézetek között áll: az idézett szöveg ugyan nem szó szerint, hanem függő mondatként szerepel, ám szerkezetileg – a *hogy* kötőszó hiánya és az utalószó (általános, de nem kivétel nélküli) elmaradása miatt – jobban elkülönül egymástól az idéző mondatnak tekinthető főmondat és az idézetként álló függő kijelentés. A kettőspont ráirányítja a figyelmet a fő mondanivalót hordozó mellékmondatra. Mindhárom vizsgált lapra jellemző, hogy ezt az eljárást igen gyakran alkalmazzák, és rendszeresen előfordul néhány mondaton belül többször is, mint ahogy már első példánkban látjuk:

Szabó Ferenc, a Külügyminisztérium szóvivőjének helyettese lapunkkal közölte: sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudja a híreket. Elmondta: valóban jelen van az az igény, hogy...

Hobo elárulta: most már biztos, hogy...

A bank megírta: nem áll szándékában fizetni.

A főmondatok ritkábban utalószót tartalmaznak, bár ez a megoldás olykor vitatható:

Végül azt találta ki: kedvese vesse alá magát a hazugságvizsgálónak, [és akkor kiderül, ki mond igazat].

A monitoringbizottság adatai azt mutatják: a kormányváltás után a párt szereplése drasztikusan lecsökkent a hírműsorokban.

A kettősponttal való kiemelés nemcsak tárgyi, hanem határozói alárendelésekben is előfordul, itt nem mindig tarthatjuk szerencsésnek:

Varga Mihály felhívta a figyelmet arra: a bevételek tervezett növelése komoly adóemelésekkel jár. Összességében úgy vélte: a bejelentett költségvetés hátrányos a gazdasági élet szereplői számára.

A bíró felhívta a figyelmet: a gyülekezési törvény kimondja, hogy...

A Magyar leíró mondatban nem fogadja el azokat az eseteket, amikor **(a)** a főmondatához vesszővel kapcsolt alanyi vagy tárgyi mellékmondat éléről hiányzik a *hogy* kötőszó: *Elmondta, *Ø elementek nyaralni.* **(b)** A ragos utalószó ki van téve: *Rájöttem arra, *Ø el kell mennem.* **(c)** *Úgy* utalószó főkuosz, kérdő vagy tagadó főmondatban: *Tegnap/Mikor/Nem döntöttek úgy, *Ø elmennek nyaralni./?* **(d)** Az *az* utalószó kötött kötelező vonzat: *Az van/Az történt, *Ø elementek nyaralni.* **(e)** Nem igei régens esetén: *Igazad van abban, *Ø el kéne költözni. Túl fiatal (ahhoz), *Ø megházasodjon.* **(f)** Kötőmódú mellékmondat: *Megtiltottam neki, *Ø elmenjen.* Az iméntiekén kívül vannak még további, egyértelmű szabállyal le nem írható vagy bizonytalan esetek is. (Kálmán i. m.) Sajtónyelvi példáink többsége tárgyi alárendelés:

Itthon bebizonyítottam, Ø orvosi kezelés közben került a szer a szervezeteembe.

Azt állítja, Ø Taylor házában nemegyszer partikra került sor.

Most azt fontolgatja, Øpert indít meghurcoltatása miatt: ...

A kötőszóelhagyás halmozása egy mondaton belül, kettőspont, illetőleg vessző a tagmondathatáron:

Végül azt találta ki: kedvese vesse alá magát a hazugságvizsgálónak, és akkor kiderül, Øki mond igazat.

Felvetette azt is, Øinduljon etikai eljárás azon szülészek ellen, akiről az interneten kiderült: az ellátásért pénzt kérnek.

A *hogy* kötőszó törlésére jellegzetes példa egy 7 mondatos cikk, amelyből 4 esetben hiányzik a kötőszó (ML14: Terézváros nem találja vagyónát). Csak az érintett mondatokat közöljük, némileg rövidítve: *Üres volt a Postabank széfje, így továbbra sem lehet tudni, Ø hol vannak a hatodik kerület milliói. Utóbb kiderült, Ø Ispánky a pénzt még februárban a Postabank Bécsi úti fiókjában helyezte el.[...] Többen úgy vélték, Ø a pénz még mindig a bankban hever elzárva. (4) A VI. kerület polgármestere a Színes Mai Lapnak elmondta: Ø a széfet már kinyitották...*

A *hogy* kötőszó sajtónyelvi szerepéről megállapíthatjuk: **(a)** legtöbbször tárgyi alárendelésekben fordul elő, amelyeknek gyakran kijelentést tartalmazó rövid főmondatuk van (*állít, bejelent, elárul, elmond, elrendel, ír, javasol, jelez, kérdez, kijelent, megír, mond, nyilatkozik*); **(b)** sokszor az ismétlés elkerülése végett hagyják el; **(c)** gyakran az írásjel és a mondat szerkezet megváltoztatásával, kettőspont alkalmazásával kerülnek el; **(d)** elhagyása a hírnyelvi stílus szövegsajátossága, és oka lehet még a tömörségre, rövidegre való törekvés, az egyszerűsítés.

b) Más kötőszók elhagyása. A kötőszó-elhagyási tendencia nemcsak a *hogy* esetében figyelhető meg. Számos fajtája van, közülük érdekes az egyébként szorosabb viszonyban tekinthető magyarázó utótag hiányzó kötőszava:

A szervezők reggel 9 órától egészen 13.30-ig várják az úszókat, a helyszínen már reggel 8-tól nevezhetnek a résztvevők. A versenyen 14 éves kortól bárki részt vehet, [ugyanis] felső korhatár nincs. Az időjárás is a lehető legjobban alakul, [ugyanis] a versenyzőket jótékony hátszél segíti majd.

A palesztinok mindezt keveslik, [ugyanis] szerintük mind a hatezer fogásban lévő palesztint szabadon kell bocsátani.

Idén is kedveztek az égiek Anitának – nem esett az eső. (A kötőszóhiányt gondolatjel tölti ki.)

A kötőszó-nélküliség laza mellérendelést is rejthet:

A főszerkesztő közös megegyezéssel távozik a köztétvétől, feladatait átmenetileg Rudi Zoltán látja el.

A bukott elnök családjának többi tagjára nem vadásznak, Szaddám két lányának és kilenc unokájának Jordánia nyújtott menedéket.

A rendőrség jogszerűen járt el a Kossuth téri tüntetés felosztatásakor; a bíróság elutasította az ezt vitató állampolgári keresetet. (A két tagmondat különálló voltát a pontosvessző kiemeli.)

A mai napon is folytatódnak a számlaegyeztetések: a pénzügyi intézet által először elismert követelések és a jelenleg egyeztetett számlák között jelentős az eltérés. (Kifejtő magyarázó jelleg)

A kötőszóhiány halmozódása egyetlen cikkben (ML9): (1) *Tamás anyjával él, Ø semmilyen kapcsolata nincs apjával. [...]* (2) *Tamás már hetek óta otthon van. (3) Nyilatkozni nem akar, Ø sietve távozik. [...]* (4) *Soha semmilyen gond nem volt vele, Ø kicsi kora óta ismerem. (5) Nem félek, amiért hazajött. (6) Azóta viszont nem láttam, Ø szerintem alig megy valahova. (7) Imre is gyerekkora óta ismerte, Ø odaédesgette magához. (8) Nem tudom, Ø mi történhetett köztük...* Az utolsó esetet, a *hog*y kötőszó elmaradását az előző pontban taglaltuk, a megelőző szövegrészletben viszont más kötőszók hiánya tűnik föl. A szerkesztetlenség jele, hogy három esetet (3., 6., 7.) laza kapcsolatos mellérendelésnek elemezhetünk. Ez azt jelenti, hogy nincs szoros tartalmi-logikai kapcsolat a két tagmondat között, hanem két cselekvés, két kijelentés egymás mellé rendelése, pusztán az időbeli egymásutániség miatt. Az 1. mondat másféleképpen átmeneti: lehet laza kapcsolat, és – kevésbé meggyőzően – talán ellentétes mellérendelés is. A 4. mondat látszólag szintén laza kapcsolatos viszonyt takar, valójában azonban ellipszist rejt: *Soha semmilyen gond nem volt vele, [és ezt tudom, hiszen] kicsi kora óta ismerem.* Az ellipszis itt egy teljes tagmondatra, valamint az azt követő mondat egység kötőszavára terjed ki. Az így kiegészített három tagmondatos mondatban laza kapcsolatos mellérendelés és magyarázó mellérendelés van.

Az utóbbi összefüggő szöveget, valamint a (b) pontba sorolt további példákat áttekintve megállapíthatjuk, hogy a korpuszban alapvető fogalmazási jellemző a laza szerkesztésmód, illetőleg a szerkesztetlenség. A kötőszó gyakori hiánya nem stíluselemnek, hanem inkább fogalmazási modorosság-nak vagy egyszerűsítésnek tekinthető. Emiatt töredezetté, kevésbé összefogottá válik a szöveg, kohéziója tehát gyöngébb, mint a kötőszós szerkesztésmód esetén.

c) Vonatkozó mellékmondatok. Az összetett mondatok kapcsolódási típusainak adatai: a mellérendelés aránya 45%, az alárendelésé 55%, s az utóbbinak közel fele vonatkozó mellékmondat, tehát az összes kapcsolásnak egyharmada. Különösen gyakoriak a jelzői és az értelmező (jelzői és határozói) mellékmondatok:

Szigorú rendőrségi őrizetben tartják Stephane Jousse-t, azt a férfit, aki felelős a... (értelmező jelzői mellékmondat)

Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték azt a német drogkereskedőt, aki... (kijelölő jelzői mellékmondat)

Meghalt az a férfi, aki tegnap hajnalban Akasztón, kerékpárján egy tehérgépkocsi takarásában át akart haladni a menetirány szerinti jobb oldalra. (kijelölő jelzői mellékmondat)

Elfogták K. Lászlót, aki július 20-án este... (értelmező jelzői mellékmondat)

Halmazódásuk: *Még mindig keresik azt a férfit, aki a gyanú szerint több pénzváltót kirabolt a Balatonon. A rendőrség nyilvánosságra hozta a pénzváltó biztonsági kamerájának felvételét, amely rögzítette a rablást.* (kijelölő jelzői és értelmező jelzői mellékmondat)

A tragédia a múlt hét végén történt, amikor Cantat brutálisan megverte őt. A litván hatóságok azonnal letartóztatták a férfit, aki azóta előzetesben van. (értelmező időhatározói és látszólag értelmező jelzői mellékmondat, valószínűleg mellérendelő értékű alárendelés)

Csak ritkán fordul elő *ami* névmással szerkesztett mellérendelő értékű alárendelés: *A jövő évtől keresletcsökkenéssel kell majd számolni, ami [és ez] hatással lesz az új építkezések alakulására is.*

A jelzői és az értelmezői mellékmondatok szerkezeti sajátossága, hogy a főmondat és a mellékmondat egyaránt bővített, sőt számos bővítményük van. Ilyen szempontból összevethetők az alanyi és a tárgyi alárendelésekkel, amelyek főmondata – mint a 3. a) pontban már láttuk – nem feltétlenül tartalmaz ugyanilyen arányban bővítményeket. Más megközelítésben: a jelzői és az értelmezői mellékmondatokra az információgazdagság a jellemző. Alkalmazásukra éppen azért van szükség, hogy a több bővítménnyel megterhelt szimultán mondat szerkezetet felbontsa kisebb egységekké, jelesül mellékmondatok segítségével.

4. Összegezés

Mondatszerkezeti sajátosságokat bemutató elemzésünkben a főbb tendenciákat emeltük ki, a teljességre nem törekedhettünk. A Mellékletben a 64 felhasznált cikkből csupán 14 adatait részletezzük, mivel a táblázatszerű feldolgozás meglehetősen helyigényes. Másféle, részben statisztikai vizsgálatokkal tovább árnyalható a sajtónyelvről alkotott kép. A 2. számú mellékletből kitűnik például, hogy a mondatok kapcsolódásának elemzése révén további hasznos tipológiai megállapításokat tehetünk. Itt csak az összetett mondatok főkapcsolását elemeztük, eltekintettünk az összes kapcsolás vizsgálatától, a mellé- és az alárendelések fajtájának pontosabb megnevezésétől. Érdemes figyelmet szentelni a laza mellérendeléseknek, a szervesen mon-

datrészeknek, az egyszerű és az összetett mondat határsávjába tartozó mondategységeknek és más sajátosságoknak. Így is kitűnik azonban, hogy a két laptípus milyen sok tekintetben eltér egymástól. Bizonyíthatónak tekinthetjük azt, hogy a bulvárlapok mondatszerkezete egyszerűbb, kevésbé bonyolult, mint a politikai lapoké. A mondatok, a szövegek, a cikkek rövidebbek, könnyebben áttekinthetők, könnyebben felfoghatók, így sokkal szélesebb közönség képes befogadásukra.

Mellékletek

(1/a) A szóelőfordulások* száma tagmondatonként, mondatonként, cikkenként

Bulvárlap – részlet

A cikk száma	A mondat száma	A szavak száma tagmondatonként	A szavak száma mondatonként	A szavak száma cikkenként
1.	1.	5 – 12 – 9 – 5	31	49
	2.	7 – 6 – 5	18	
2.	1.	3 – 8 – 3 – 11	25	50
	2.	7	7	
	3.	2 – 16	18	
3.	1.	14 – 2 – 9	25	61
	2.	5 – 6	11	
	3.	18 – 7	25	
4.	1.	13	13	62
	2.	11 – 4	15	
	3.	12	12	
	4.	1 – 2 – 8	11	
	5.	6 – 5	11	
5.	1.	15	15	59
	2.	12	12	
	3.	11	11	
	4.	2 – 3 – 11 – 5	21	
6.	1.	12 – 8	20	142
	2.	5 – 8 – 12	25	
	3.	2 – 6	8	
	4.	9 – 12	21	
	5.	2 – 3 – 10	15	
	6.	6 – 5	11	
	7.	4 – 7	11	
	8.	4 – 4 – 7 – 5	20	
7.	1.	11 – 7 – 5 – 7	30	16
	2.	12 – 12	24	
	3.	12 – 3 – 8 – 8	31	
	4.	5 – 4 – 7	16	

5.	4 – 5 – 1 – 3 – 5	18	
6.	1 – 3 – 2 – 8	14	
7.	9 – 6	15	
8.	10 – 12	22	
9.	4 – 9	13	
10.	13 – 7	20	
11.	7 – 8	15	
12.	9	9	
13.	13	13	
14.	5 – 7	12	
15.	3 – 4	7	
16.	11	11	
17.	6 – 5 – 5	16	
18.	6 – 3	9	
19.	5 – 5	10	306

* A táblázatban a *szóelőfordulásokat* röviden *szavaknak* nevezzük.

(1/b) A szóelőfordulások* száma tagmondatonként, mondatonként, cikkenként

Politikai napilap – részlet

A cikk száma	A mondat száma	A szavak száma tagmondatonként	A szavak száma mondatonként	A szavak száma cikkenként
1.	1.	12	12	32
	2.	8 – 12	20	
2.	1.	17	17	58
	2.	12 – 22	34	
	3.	7	7	
3.	1.	7 – 10 – 2 – 5	24	63
	2.	10 – 4	14	
	3.	6 – 6	12	
	4.	3 – 10	13	
4.	1.	16 – 3 – 12	31	
	2.	12 – 7 – 3	22	
	3.	28	28	
	4.	14	14	
	5.	8 – 9 – 8	25	

	6.	8-7-7-6	28	
	7.	3-9-12	24	172
5.	1.	6-4	10	
	2.	8-8	16	
	3.	1-9-3-5-3	21	
	4.	16-2	18	
	5.	7-7	14	
	6.	1-8	9	
	7.	7-8	15	
	8.	4	4	
	9.	5-3-5-4	17	
	10.	1-10-10	21	145
6.	1.	15	15	
	2.	7-15-2	24	
	3.	16-4-12	32	
	4.	3-16	19	
	5.	8	8	
	6.	10-6	16	
	7.	6-7	13	
	8.	1-9-10	20	
	9.	10	10	
	10.	8-6	14	171
7.	1.	4-15	19	
	2.	9-23-10	42	
	3.	9	9	
	4.	11-20-9	40	
	5.	6-19-5	30	
	6.	5-10-10-4	29	
	7.	16-10-12-4	42	
	8.	2-17	19	
	9.	8-21-16	45	
	10.	11-11-4	26	
	11.	7-12-9	28	
	12.	2-11	13	
	13.	6-6-6-4	22	
	14.	9-14	23	
	15.	12-4-8-5	29	
	16.	9-31	40	
	17.	9-4	13	
	18.	12-8	20	
	19.	7-6-10	23	
	20.	3-6-10	20	

21.	5 – 11 – 16	32	
22.	17 – 7	24	
23.	4 – 10 – 4 – 5 – 5 – 8 – 5		41
24.	3 – 9	12	
25.	8 – 8 – 8	24	
26.	7 – 15 – 10 – 5 – 4 – 3	44	
27.	4 – 9 – 11	24	
28.	9 – 4 – 6	19	
29.	11 – 9	20	
30.	2 – 2 – 7 – 7	18	
31.	4 – 5 – 16	25	
32.	5 – 14 – 2	21	
33.	4 – 11 – 6	21	
34.	5 – 4 – 7 – 2	18	
35.	7 – 20	27	
36.	6 – 13	19	
37.	6 – 7 – 10	23	943

* A táblázatban a *szóelőfordulásokat* röviden *szavaknak* nevezzük.

**(2. a) A mondategységek és a mondategészek száma,
a mondatok főkapcsolásának típusa***
Bulvárlap – részlet

A cikk száma	A mondatok tagmondatainak száma és a főkapcsolás típusa	A mondategészek száma	A mondategységek száma
1.	4a – 3m	2	7
2.	4a – 1 – 2a	3	7
3.	3a – 2m – 2ml	3	7
4.	1 – 2m – 1 – 3m – 2m	5	9
5.	1 – 1 – 1 – 4a	4	7
6.	2a – 3a – 2a – 2a – 3a – 2m – 2a – 4m	8	20
7.	3a – 2v – 4v – 3a – 5a – 4a – 2a – 2a – 2m 2m – 1 – 1 – 2m – 2m – 1 – 2v – 2a – 2m 2v	19	44

**(2. b) A mondategységek és a mondategészek száma,
a mondatok főkapcsolásának típusa***
Politikai napilap – részlet

A cikk száma	A mondatok tagmondatainak száma és a főkapcsolás típusa	A mondategészek száma	A mondategységek száma
1.	1 – 2m	2	3
2.	1 – 2m – 1	3	4
3.	4a – 2a – 2m – 2v	4	10
4.	3v – 3v – 1 – 1 – 3m – 4v – 3m	7	18
5.	2m – 2m – 5a – 2m – 2m – 2a – 2v – 1 – 4a – 3a	10	25
6.	1 – 3m – 3v – 2a – 1 – 2m – 2v – 3a – 1 – 2m	10	20
7.	2a – 2v – 1 – 3a – 3a – 3v – 4v – 2a – 4v – 3a – – 3a – 2a – 4a – 3a – 3m – 2a – 2a – 3a – 3a – 3a – 2m – 7m – 2a – 3a – 6v – 2m – 3a – 2a – 4a – 3a – 3a – 3a – 4v – 2m – 2a – 3v	37	108

Rövidítések a (2/a-b) táblázatokban: *a* = alárendelő főkapcsolás, *m* = mellérendelő főkapcsolás, *ml* = laza mellérendelő főkapcsolás, *v* = vonatkozó mellékmondatos alárendelő főkapcsolás

Irodalom

- Békési Imre 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Nyelvészeti Tanulmányok sorozat 20. sz. Akadémiai Kiadó.
- Bencédy József 1995. Sajtónyelv. Sajtókönyvtár sorozat. Sajtóház Kiadó.
- Deme László 1971. Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Domokos Lajos 2002. Press. A nyomtatott és az elektronikus újságírás elmélete, gyakorlata. Teleschola, Budapest
- Grétsy László (szerk.) 1985. Nyelvészet és tömegkommunikáció. I–II. kötet. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Jakusné Harnos Éva 2002. A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből. Magyar Nyelvőr 142–56.
- Kálmán László (szerk.) 2001. Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kemény Gábor 1989. Milyen címen? Címzavakban a sajtónyelvi címadásról. In: Szaknyelvi kalauz. Szerk.: Bíró Ágnes. Gondolat Kiadó. 101–133.
- NyKk. = Nyelvművelő kézikönyv I–II. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó. 1980–1985.
- NyKsz. = Nyelvművelő kézisótár. Főszerk. Grétsy László és Kemény Gábor. Auktor Kiadó. 1996.

- Róka Jolán 1986. Az újságszövegek szerkezeti és stílustipológiája. Akadémiai Kiadó.
- V. Raisz Rózsa 1993. A Mikszáth-elbeszélések mondatszerkesztése. In: Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Tanulmányok a magyar nyelvről. 59–82.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata. Magyar Nyelvőr 299–318.